

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ ЯК КОНСТРУКТ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПРАВ ЖІНОК

Проаналізовано процеси формування гендерних відносин, їх соціально-рольовий статус. Досліджено трансформування гендерних відносин у гендерні відносини на основі паритету, що сприятиме захисту прав кожної з гендерних груп.

In the article “Gender Relations as the Construct of Human Rights, Women Rights” the process of gender relations formation, their social and role status are analyzed. The transformation of gender relations into gender relations based on parity, which will support the protection of each gender group rights is researched.

В українському суспільстві існує гостра проблема, щодо соціальних гендерних відносин між гендерними групами і пов’язана з реалізацією життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості. З жіночою статевою групою поєднувалось поняття позбавлення в правах, із чоловічою – привілейованість.

Недостатня реалізація інтересів жінок в Україні полягає у проблемі формування гендерних відносин, які є конструктом прав людини, прав жінок.

Різні аспекти сфери регулювання гендерними відносинами досліджували вітчизняні, російські вчені (Н. Анішук, Н. Болотіна, Н. Бондаренко, М. Буроменський, К. Волинка, Е. Гансова, Г. Герасименко, С. Глазунов, Н. Грицяк, В. Довженко, Е. Друзь, В. Дягілев, Г. Єльнікова, М. Аб. Аль-Нсур, Н. Карбовська, Н. Карпачова, Л. Кобилянська, А. Комарова, О. Ком’яков, Л. Кормич, М. Корецький, О. Кулачек, І. Лавренчук, І. Лазар, К. Левченко, Л. Лобанова, Л. Магдюк, Т. Макійчук, Т. Мельник, П. Надолішній, Т. Ніколасенко, О. Озерян, А. Олейник, М. Орлік, С. Поленіна, С. Плотян, Рек. Р. Дебнатх, З. Ромовська, І. Рубіна, О. Сулова, С. Хрисанова, Н. Шведова, О. Яременко, праці яких стали теоретичною базою дослідження.

Невирішеними залишаються визначення поняття з точки зору управлінського аспекту. Оскільки поняття “гендерні відносини” – явище багатогранне, воно виступає як внутрішній принцип, який стосується всього суспільства в цілому, формується завдяки завданням державної політики по відношенню до соціальних груп.

Мета даної роботи – проаналізувати формування гендерних

відносини, їх соціально-рольовий статус для подальшого вдосконалення механізмів державного управління у гендерній сфері.

Завдання роботи: дослідити трансформування гендерних відносин у гендерні відносини на паритетних засадах, що сприятиме захисту прав кожної з гендерних груп.

Для позначення нових стратегій в удосконаленні механізмів державного управління соціально-статевими відносинами, у т.ч. і в правовому вимірі, розглянемо аспект “гендерних відносин” у площині дотримання прав людини.

Поняття “гендерні відносини” увійшло в науковий обіг у 1999 р. і має два змісти: 1) нова соціальна категорія XXI ст., яка означає взаємодію жінок і чоловіків як соціальних спільнот в інтересах суспільства на основі реалізації принципу рівних прав і рівних можливостей; 2) існуюча система волевиявлення жінок і чоловіків у суспільстві як рівних у правах і можливостях, яка закріплена законодавчо, яка реально забезпечена в політико-правових принципах, діях, у побудові громадських і державних структур з урахуванням гендерних інтересів і потреб, які направлені на ствердження гендерної демократії з метою розвитку нової гендерної культури. У кінці XX ст. конструктивний характер гендерних відносин набув міжнародного статусу як основи побудови сучасних відносин між країнами [8, с. 38-39].

Концепція гендерних відносин – це концепція соціальних відносин або соціально організованих відносин між статями, яка включає такі характеристики, як біологічна стать, статево-рольові стереотипи та визначені суспільством норми чоловічої і жіночої поведінки [6, с. 187]. “Вимір соціальних відносин, вкорінених у певній культурі, має елементи як стабільності, так і змінності” [5, с. 520].

У науковій літературі існує декілька концепцій гендерних відносин. Для всіх них базовим положенням є розрізнення понять “стать” (sex) і “гендер” (gender). “Стать” – це термін, який означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками.

Гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим і розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім’ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Гендер є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему.

Д. Скотт визначає гендер, як конституційний елемент соціальних відносин, заснованих на зовнішніх відмінностях між статтями й первинний спосіб визначення відносин влади [9, с. 42].

Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Втілюючи у своїх діях очікування, які пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди констатують гендерні відмінності і одночасно конструюють гендерні відносини, які обумовлені або системою “панування і володарювання”, або “рівності”.

У багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обґрунтовуючи це гендерними особливостями і різницею в здібностях.

У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння певними природними якостями, а виконання певної соціальної ролі, що створює переплетіння стосунків і процесів.

Статеві відносини – біологічно обумовлена характеристика, тоді як гендерні відносини мають соціальну природу, є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Такі характеристики змінюються з часом та залежно від країни і культурного середовища.

Гендерні відносини постійно переглядаються, а отже, змінюються політичні, економічні, соціальні та культурні умови зовнішнього середовища на локальному, національному та міжнародному рівнях” [2, с. 232 – 234].

У сучасних умовах розвитку українського суспільства насамперед важливо зосередити увагу на концептуальному розумінні і усвідомленні поняття гендерні відносини з точки зору того, як це явище виникло, які етапи свого розвитку пройшло, чим дане питання стало зараз.

В. Дягілев аналізує стан гендерних відносин, починаючи з періоду Київської Русі, єдиний період, який має тривалу традицію дослідження статусу жінок. Поряд з іменами великих княгинь, саме становище яких передбачало їх участь у політичних подіях, зазначаються імена княжих дружин, дочок – значних особистостей, які досягли певних успіхів у суспільному житті даної епохи [7, с. 75-76].

Жінка в Україні XVI-XVII ст. яка мала певний статус у суспільстві, за повнотою своїх прав і свобод не відрізнялась від чоловіка. Правове становище жінок нормував Литовський статут, у карних та цивільних постановах якого був закріплений принцип рівного права для чоловіків та жінок, забезпечив майнову незалежність жінок та їх права на успадкування землі. Документи засвідчують активну участь жінок-землевласниць у суспільно-політичному житті українських міст.

Лише в українському звичаєвому праві існувала така унікальна юридична конструкція, як “материзна” – посаг жінки у вигляді нерухомості або наділу землі, яке не входило до загального сімейного майна, не ділилося між членами сім’ї, а передавалось у спадок лише по

материнській лінії. Українська сім'я вже тоді формувала гендерні відносини, базуючись на принципах рівноправності подружжя.

Із втратою Україною автономії та входженням Наддніпрянщини до складу Російської імперії правовий статус жінок України визначила “Збірка законів Російської імперії”, який прирівнювався до з кріпацтва. Тільки в 1863 р. жінка була звільнена від публічного тілесного покарання [7, с. 76].

Зміну гендерних відносин як соціального явища в Україні можна прослідкувати через періоди активізації боротьби жінок за свої права.

Г. Єльнікова вважає, що існує чотири періоди формування гендерних відносин: перший період (1870 – 1900 рр.) – період концепції прагматичного фемінізму, спрямований на реалізацію завдань національного визволення, розвитку та відродження. Другий період (1900 – 1920 рр.) – це етап революційних перетворень і війн, формального набуття громадянських прав жінками і свобод нарівні з чоловіками, отримання досвіду політичної боротьби. Третій період (1920–1990 рр.) зумовлений лихоліттям війн та революцій, різними соціальними системами Східної і Західної частини України. Четвертий період – етап відродження та розвитку жіночої самосвідомості, а з нею – гендерних відносин, які підпадають під вплив змін соціокультурної реальності (з 1991 р. по теперішній час) [7, с. 77-78].

О. Озерян розглядає гендерні відносини за принципом гендерної рівності у сферах розподілу влади, вважає, що “співвідношення чоловіків і жінок суттєво різняться”. Констатує, що “політика держави, основні принципи та механізми втілення якої формуються переважно представниками однієї статі, не може відповідати потребам усіх громадян” [Там само, с. 148].

Розвиваючи думку щодо формування гендерних відносин, можна стверджувати, що “гендерні відносини стають заручниками соціальних ідеалів і норм”, “якими їм бути, залежить майбутнє нашого суспільства” [3, с. 122].

Аналіз минулого, де у традиціях суспільства відбувалось піднесення однієї статі, раси, релігії над іншою й державна політика формувала впливи на підсвідомість населення, де заохочувалось примирення з порушенням прав людини [1, с. 14], дає можливості бачення перспектив у формуванні майбутнього, де створюються умови для рівних можливостей статей у самореалізації.

Реалізація цих можливостей потребує глибинного аналізу і оцінки ролі жінок у розвитку історичних процесів, у розвитку державності. Така оцінка необхідна, тому що старий образ життя, який засновано на забобонах і стереотипах, не може зупинити кризи сучасності: екологічної, економічної, соціальної.

Сучасні жінки продовжують нести подвійне навантаження: жінки працюють більше за чоловіків на робочому місці, отримують меншу

платню і ніхто не визнає їх економічний внесок у домашнє господарство.

Поки буде триматися така несправедливість у повсякденному житті, до тих пір буде підтримуватися соціальна і економічна система, в якій відбувається нехтування правами людини, підтримується політика повернення жінок до їхнього традиційного місця (евфемізм – “залежне”) – місця у сім’ї.

Необхідна нова парадигма, новий погляд на навколишній світ, з включенням активної ролі жінок у формування нових перспектив для сучасних суспільних процесів.

Бачення фундаментальної трансформації суспільства і перспективи його розвитку спирається на системний аналіз, який дозволяє уявити цілісність всієї історії (доісторичної включно) і цілісність усього людства в єдності його жіночої і чоловічої складової, позначає модель партнерства – яка може стати основною державної моделі управління. Протилежність цьому – модель панування, в основі якої – культ сили і підтримка тотального контролю через страх перед жорсткою ієрархією. Така модель призводить до безправ’я, до правового нігілізму.

Активна участь у суспільних процесах жіночої половини населення трансформує соціальну систему, де сформується нове усвідомлення таких “жіночих” якостей і цінностей, як турбота, співчуття, відмова від насилля, які отримують дійсні пріоритети, що сприятиме формуванню гендерного партнерства. Такий розвиток суспільних змін впливатимуть на вирішення багатьох проблем – від викорінення насилля в сім’ї, до зняття напруги у відносинах між чоловіками і жінками в суспільстві.

Жінка і чоловік – дві половинки людства, і від того, як формуються відносини між ними, залежить, яку форму набудуть усі інші людські відносини [Там само, с. 13].

На нашу думку, таке гендерне партнерство характеризує нові суспільні відносини, за яких чоловіки і жінки мають рівні можливості щодо самореалізації та самовдосконалення, на рівних умовах займаються всіма видами суспільної діяльності, мають рівні права на трудову діяльність, що, у свою чергу, потребує нових підходів у системі державного управління.

Гендерне партнерство сприяє:

1. Гуманізації суспільства, завдяки активному включенню “жіночого етоса” [1, с. 195] – жіночого світогляду в суспільні процеси.

2. Трансформації технократичного напрямку розвитку суспільств. Технічний прогрес буде сприяти покращанню якості життя людини, а не знищенню людського життя.

3. Вирішенню проблеми бідності: зменшаться витрати і надспоживання – поневолення речами, які замінюють емоційно насичені людські відносини.

4. Кінцю політики володарювання і економіки експлуатації (низькі

заробітки жінок, не усвідомлення оцінки жіночої праці в хатній роботі).

5. Перехід від “захисту” прав людини, до “визнання” цих прав.

6. Відкритість у соціальних відносинах між чоловіками і жінками відобразиться на сім'ях і людських спільнотах.

Для вдосконалення гендерних відносин, як вважає С. Глазунов, “необхідне осмислення нових моделей жіночого й чоловічого буття, взаємодії соціальних акторів (індивідуальних і колективних), що передбачає, зокрема, і поглиблену науково-теоретичну розробку цієї проблеми” [7, с. 57-58].

У практичному значенні такий підхід може бути обґрунтуванням пошуку шляхів формування державної політики, механізмів державного управління, направлених на співробітництво жіночої й чоловічої статі. Такий підхід дасть можливість зміни масової свідомості: проблема полягає не в жінках, а в ієрархії статей, в якій чоловік займає більш високу позицію порівняно зі “слабкою статтю”, сприятиме трансформації моралі, традицій, інститутів.

Н. Лавриненко зазначає, що “на рівні повсякденної свідомості часто не усвідомлюється” той факт, що гендерні відносини мають у своєму підґрунті відносини з приводу влади [Там само, с. 97]. Останнім часом цей факт набуває все більшої актуальності, а відмінності між жінками й чоловіками, навпаки, при формуванні та реалізації гендерної політики не враховуються. При цьому простежується нижчий соціально-економічний статус жінки порівняно з чоловіком [4, с. 97 – 105].

Гендерні групи належать до демографічних груп і, таким чином, є елементами у структурі суспільства. Вважаємо, що є важливо врахувати розвиток стосунків між цими групами, вплив на них політичних і громадських організацій, які відображають та захищають групові інтереси.

Отже, гендерні відносини – це вид соціальних відносин, ступінь розвитку яких необхідно враховувати при розробці державної політики щодо врахування диференційованих та загальних потреб чоловіків і жінок.

Очевидно, що такої рівності статусів жінок і чоловіків можна досягти лише в суспільстві, яке має сприйняти як аксіому той факт, що жінки – активний суб'єкт громадянського суспільства та державотворення, а не лише об'єкт державного захисту. Саме такий підхід має стати вихідною позицією у формуванні державної гендерної політики України.

Із вищевикладеного матеріалу зробимо такі висновки. Гендерні відносини є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства, який визначає соціальні можливості кожної статі в усіх сферах життєдіяльності.

З'ясовано, що на порядку денному стоїть проблема створення сучасних гендерних відносин – партнерства між чоловіками та жінками і такого розподілу відповідальності, щоб ліквідувати порушення рівноправності в різних сферах життя, у т.ч. у сфері прийняття політичних

рішень, захисті прав людини.

Доведено, що гендерні відносини формують нові моделі відносин на основі паритету, які сприяють прискоренню модернізації суспільства і посиленню в ньому демократичних тенденцій і що гендерні відносини при гендерній рівноправності у відносинах позначає, що жінки і чоловіки користуються однаковим статусом, мають однакові умови для реалізації всіх прав людини і можливість робити свій внесок у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток. Тобто, це – рівне оцінювання суспільством подібностей і відмінностей між жінкою і чоловіком та розрізнення ролей, які вони відіграють на паритетних засадах з дотриманням прав жінок, чоловіків. Гендерні відносини є індикатором суспільного розвитку, який позначає ефективність упровадження гендерної політики, політики в інтересах рівності, політики рівності статей, політики забезпечення рівності жінок і чоловіків, політики досягнення рівних прав та можливостей, є основою паритетної політики.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо в дослідженні розвитку гендерних відносин у зв'язку зі змінами суспільної парадигми, широкомасштабних гендерних перетворень якої ґрунтувалась на аналізі комплексного бачення суспільного розвитку, де жінки є активними суб'єкт громадянського суспільства.

Література:

1. *Айслер Р.* Чаша и клинок? / Пер. с англ. – М.: МП “Дерево жизни”, 1993. – 288 с.
2. Гендерні аспекти державної служби / За заг. ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Основи, 2002. – 335 с.
3. Гендерні стратегії сталого розвитку України / За наук. ред. Л.С. Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – 432 с.
4. *Лавриненко Н.* Гендерний аспект соціально-економічного статусу // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 97 – 105.
5. Основи теорії гендеру / Сост. В.П. Агеєва, В.В. Близнюк, І.О. Головащенко та ін. – К.: К.І.С., 2004. – 536 с.
6. Проблеми ефективності підвищення кваліфікації керівних кадрів: колективна моногр. / І.В. Розпутенко, В.О. Гуценко, Н.Г. Протасова, Н.В. Грицак; За заг. ред. І.В. Розпутенка. – К.: К.І.С., 2003. – 224 с.
7. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (5 – 7 грудня, 2002 р. м. Київ). – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді; Укр. ін-т соц. досліджень, 2002. – 222 с.
8. *Хрисанова С.* Словарь гендерных терминов. Гендерное просвещение для всех. – Х.: САБО-ЛТД, 2002. – 100 с.
9. *Scott J.* Gender and the Politics of History. – N.Y., 1988.

Надійшла до редколегії 1.02.2008 р.